<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.159-169>

УДК: 328.185:070.4](477)

© Дмитро Антонюк¹

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ-РОЗСЛІДУВАЧІВ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті автор розглядає проблеми, із якими стикаються журналісти-розслідувачі в процесі протидії корупції в сучасній Україні. Зокрема, щодо негативного сприйняття їх діяльності всередині суспільства; відсутність належної безпеки журналістів при виявленні корупційних правопорушень у представників влади; труднощі, пов'язані з пошуком і отриманням доступу до інформації про корупційні операції.

159

Підкреслено необхідність налагодження якісної взаємної підтримки та співпраці між неурядовими організаціями та журналістами-розслідувачами для вирішення зазначених вище проблем, а також вироблення спільних рекомендацій із подолання корупційних ризиків на основі власної діяльності. Висвітлено переваги взаємодії НУО із журналістами-розслідувачами в контексті забезпечення останніх від переслідування органами влади.

Вирішення більшості проблем, пов'язаних із професійною діяльністю журналістів-розслідувачів, автор вбачає у створенні для них спеціальної мережі, яка би відслідковувала рух корупційних коштів та забезпечувала якісне надходження та обмін відповідною інформацією. Запропоновано створення подібної мережі в Україні, яка би охоплювала всі регіони та могла закласти інформаційну основу для налагодження ефективного антикорупційного контролю на національному рівні.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, журналіст-розслідувач, мережа журналістів-розслідувачів.

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, e-mail: antoniuk.dmytro@chnu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-3143-4464

Issues and Prospects of Investigative Journalist Activities in the context of anti-corruption in contemporary Ukraine

In the article the author considers the problems faced by investigative journalists in the process of combating corruption in contemporary Ukraine. In particular, regarding the negative perception of their activities within society; lack of proper security of journalists in detecting corruption offenses by government officials; difficulties in finding and accessing information on corrupt transactions.

The need to establish high-quality mutual support and cooperation between NGOs and investigative journalists to address the above issues, as well as to develop joint recommendations for overcoming corruption risks based on their own activities. The advantages of NGO cooperation with investigative journalists in the context of protecting the latter from persecution by the authorities are highlighted.

160 — *The author sees the solution of the most of problems related to the professional activity of investigative journalists in a special network created for them, which would monitor the movement of corruption funds and ensure high-quality receipt and exchange of relevant information. It is proposed to create a similar network in Ukraine, which would cover all regions and could lay an information basis for establishing effective anti-corruption control at the national level.*

Keywords: *corruption, anti-corruption, investigative journalist, network of investigative journalists.*

Постановка проблеми. Інформація у сучасному світі відіграє головну роль у формуванні суспільної думки, на основі якої громадяни здійснюють своє волевиявлення при формуванні складу органів влади. Тому вибори не можуть вважатися по справжньому демократичними та відповідати своєму призначенню, якщо виборці відчують брак інформації про якісні характеристики та доброчесність кандидатів і, в результаті, роблять помилковий вибір, що в кінцевому результаті призводить до зниження ефективності влади, втрати нею довіри, її делегітимації та розчарування демократичним режимом загалом. Великі медіа-компанії здійснюють журналістські розслідування з викриття корупції, проте вони не в змозі охопити усі випадки, особливо на місцевому рівні, тому виникає серйозна потреба у появі профільних журналістів-розслідувачів, які своїми матеріалами заповнили би прогалини в інформаційному просторі. Ефективна ді-

яльність журналістів-розслідувачів покликана не лише розкривати інформацію про випадки корупції, але й формувати загальну культуру сприйняття викривачів та їх поведінки. На превеликий жаль, в Україні на сучасному етапі діяльність таких журналістів не є достатньо розвинутою та не користується належною підтримкою з боку громадськості через низку проблем, а тому виникають серйозні побоювання щодо налагодження ефективного вітчизняного механізму антикорупційного контролю, де обмін інформацією відіграє ключову роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для висвітлення проблем забезпечення ефективної діяльності журналістів-розслідувачів у контексті налагодження якісного механізму протидії корупції та пошуку можливих шляхів їх подолання ми вважаємо за доцільним, насамперед, звернутися до напрацювань їх представників – Паула Раду (Radu, 2016), Аліни Раду (Radu, 2020), Бена Коудока, Рейчел Девіс Теки (Cowdock and Davies Teka, 2020), Дмитра Великовського (Velikovsky, 2020), а також до провідних науковців, що займаються дослідженням цієї проблематики на теоретичному рівні, зокрема Аліни Мунджіу Піппіді (Mungiu-Pippidi, 2015). Причому, ми будемо розглядати тільки ті шляхи вирішення цих проблем, які не потребують участі держави й котрі цілком можливо впровадити в Україні на сучасному етапі.

Мета статті полягає у визначенні основних проблем діяльності журналістів-розслідувачів, а також шляхів їх подолання задля формування ефективного механізму антикорупційного контролю в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ні для кого не секрет, що журналістські розслідування можуть стимулювати правоохоронні, судові та спеціальні антикорупційні органи до проведення власних розслідувань, результати яких суттєво впливають на легітимність представників влади та довіру з боку громадськості (Самаї, 2012, 27), однак вже згадані вище наявні проблеми не дозволяють у повному обсязі реалізувати потенціал цих розслідувань. Перша проблема, із якою стикаються журналісти-розслідувачі, полягає у негативному сприйнятті їх діяльності окремими представниками суспільства, які вважають, що така діяльність підриває загальну стабільність, особливо на фоні не надто сприятливої економічної ситуації. Дана проблема спостерігається у Сполучених Штатах Америки,

де таких журналістів інколи вважають «непатріотичними зрадниками», що вносять розкол в американське суспільство (Henschke, 2020, 97). Набагато гірше, коли влада відкрито протистоїть окремим журналістам, як, наприклад, у Російській Федерації, вважає їх «іноземними агентами», що становлять загрозу суспільній безпеці, тим самим налаштовує проти них решту суспільства. Насправді ж, навпаки, створює передумови для боротьби з противниками корумпованого режиму з боку громадськості та захисту каналів незаконного збагачення, включно із вже наявними статками (Velikovsky, 2020).

Інша проблема, через яку інститут журналістів-розслідувачів не може повністю розкрити свій потенціал та масово залучити на свій бік нових активістів, залишається питання їх безпеки. Одна справа, коли проти журналістів-розслідувачів корумповані суб'єкти використовують власні ЗМІ та окремі онлайн-інструменти для дискредитації їх роботи, інша – коли проти активістів застосовують залякування, погрози та інші злочинні методи. Наприклад, розкриття корумпованості місцевої політичної еліти є небезпечним не лише у зв'язку з обмеженими можливостями зберігати анонімність на локальному рівні, але й може становити загрозу національній, або навіть міжнародній злочинній мережі, самотійно захиститися від яких, за відсутності в державі розвинутих правоохоронної та судової систем, пересічним журналістам-розслідувачам буде практично неможливо (Radu, 2016). В напівавторитарних державах, зокрема у згаданих вище РФ, висвітлення випадків корупції, особливо з подальшою передачею відповідного матеріалу іноземним ЗМІ, розцінюється правоохоронною та судовою системами як державна зрада відповідно до ст. 275 Кримінального кодексу РФ, тож нічого дивного у масовому затриманні правоохоронцями журналістів під час мітингів на підтримку російського опозиціонера О. Навального, який зробив собі ім'я завдяки розслідуванням появи багатомільйонних статків у високопосадовців та представників політичного істеблішменту сучасної Росії, немає (Velikovsky, 2020).

Для більшості журналістських розслідувань проблемою залишається можливість притягнення до цивільної відповідальності за подання недостовірної інформації, тобто наклепу, що може завдати моральної шкоди особі через приниження її честі, гідності та ділової репутації (ст. 23 п. 4 Цивільного кодексу України). Журналістські розслідування повинні бути цілісними, переконливими та спирати-

ся на факти. Однак, тут виникають дві взаємопов'язані проблеми: 1) збір актуального пакету доказів зазвичай є непосильною справою для незалежного журналіста-розслідувача; 2) невизначеність як діяти викривачу в ситуації, якщо він впевнений у наявності корупційного правопорушення, що загрожує загальному добробуту, однак наявних доказів може виявитися недостатньо для його публічного висвітлення (Radu, 2020).

Ускладнюється діяльність журналіста-розслідувача й іншими нюансами його роботи, починаючи від пошуку та оплати доступу до баз даних про фінансові операції офшорної компанії, закінчуючи проблемою отримання оплати за витрачений на розслідування час із високою ймовірністю «зайти у глухий кут», наткнувшись на інші пов'язані офшорні компанії із закритим доступом до внутрішньої інформації (Radu, 2020).

Вирішенням цих проблем, не беручи до уваги можливості держави щодо вдосконалення законодавства з питань захисту викривачів, ми вбачаємо, насамперед, у налагодженні співпраці між журналістами-розслідувачами та антикорупційними неурядовими організаціями для обопільного покращення якості роботи, що, в свою чергу, забезпечить ширші можливості для здійснення журналістських розслідувань та необхідну взаємну підтримку, через що викриття корупції здійснюватиметься швидше, ефективніше та безпечніше. Плідна співпраця регіонального відділення Transparency International у Великобританії із місцевими журналістами-розслідувачами з оперттям на викривальні матеріали, дозволила провести масштабний аналіз слабких місць у національній системі боротьби з відмиванням грошей, та спільно розробити рекомендації щодо подолання цієї проблеми (Cowdock and Davies Teka, 2020). Ще одним позитивним прикладом взаємодії антикорупційних неурядових організацій з журналістами слугує діяльність антикорупційної кампанії «Коаліція за чистий парламент» (КЧП) під час виборчої кампанії до румунського парламенту 2004 року, де досвід представників незалежних ЗМІ допоміг КЧП ефективно протидіяти опонентам в інформаційному просторі, внаслідок чого Коаліції вдалося заручитися потужною суспільною довірою та підтримкою, реалізувати поставлені завдання щодо очищення партійних списків від недоброчесних представників, чим було закладено основу для лібералізації румунської політичної системи,

створення дієвого механізму протидії корупції та вступу Румунії до складу Європейського Союзу (Mungiu-Pippidi, 2015, 170-171).

164 Як відомо, журналісти, що займаються викриттям корупції, за умов слабкої демократії часто зазнають переслідувань з боку національних урядів через свою незручну для окремих представників влади діяльність. Даний фактор відлякує потенційних журналістів від проблеми дослідження корупції, саме в тих суспільствах, де це є найбільш необхідним. Співпраця з міжнародними НУО може бути додатковою гарантією їх безпеки, але за умови, що діяльність журналіста-а є ефективною, оскільки він правильно організував свою роботу, та володіє вагомими професійними здобутками. Зокрема, Хадіджа Ісмаїлова – азербайджанська журналістка, котра викрила корупційні схеми найвищих державних діячів у своїй країні, була заарештована та звинувачена у злочинах, що аж ніяк не пов'язані з її професійною діяльністю, що дало підстави міжнародній спільноті розцінювати даний крок азербайджанської влади як штучну фабрикацію справи. Такий розвиток подій не пройшов поза увагою авторитетних міжнародних неурядових об'єднань, що вилилося у тиск з боку авторитетних НУО на офіційну владу Азербайджану, за результатами якого журналістка невдовзі вийшла на свободу (Gogia, 2016). Колегу Х. Ісмаїлової, відомого румунського журналіста-розслідувача, Паула Раду, один із азербайджанських високопосадовців звинуватив у наклепі та у зв'язку з цим подав до суду, але, за підтримки провідних НУО, викривачу вдалося заручитися допомогою найкращих юристів та виграти справу (OCCRP, 2020). Таким чином, співпраця між журналістами-розслідувачами та НУО є необхідною для ефективної взаємної діяльності, особливо на її ранніх етапах.

Оскільки корупція на сьогодні цілком обґрунтовано вважається глобальною проблемою № 1 через існування невидимих каналів тіньової економіки, для їх виявлення необхідне створення спеціальної мережі журналістів розслідувачів, яка діяла би за принципом «мережа долає мережу» (Radu, 2016). Сьогодні корупційні схеми нагадують складні системи з дуже великою кількістю компонентів, які можуть бути представлені як окремими фізичними, так і юридичними особами, у взаємодії з один одним яких «губляться» кошти, отримані корупційним шляхом. До того ж, схеми можуть змінюватися відповідно до зовнішніх умов, нівелювати фактор національних кордонів з метою заплутати органи правопорядку. Відповідно потребується

створення мереж, які би відслідковували рух корупційних коштів на усіх етапах.

Необхідність створення такої мережі, насамперед, пояснюється повільними темпами обміну інформацією про корупцію між державами та національними правоохоронними органами, в той час як більшість сучасних корупційних схем розроблені таким чином, щоби їх, у разі викриття, можна було б ліквідувати та замінити новими у найкоротші терміни. Як вже зазначалося вище, корупція на локальному рівні може бути частиною більших схем, для протидії яким недостатньо зусиль місцевих активістів. Тому, на допомогу їм повинні прийти інші журналісти-розслідувачі, які, по-перше, своїми зусиллями забезпечать надходження більшої кількості даних про той чи інший корупційний злочин, що забезпечить більшу прозорість, чим збільшить шанси на притягнення винних до відповідальності; по-друге, будуть утворені нові канали обміну та передачі інформації, в результаті функціонування яких злочинні клани не зможуть діяти спокійно через неспроможність передбачити витік інформації, та змушені будуть ризикувати при здійсненні корупційних операцій (Radu, 2016). Створення мережі також суттєво вирішить проблему із організацією безпеки для викривачів, як, наприклад, через поширення нею інформації про залякування когось із її учасників, що спричинить додатковий розголос і приверне увагу передових глобальних інституцій для здійснення відповідного тиску на корумпованих представників влади. До того ж, міжнародні зв'язки допоможуть викривачам на постійній основі обмінюватися не лише даними, але й досвідом, а для найбільш здібних – відкрити можливості для кар'єрного зростання. Вважаємо, що мережа журналістів-розслідувачів повинна представляти себе як престижне об'єднання фахівців своєї справи, що користується належним авторитетом та довірою.

На сьогоднішній день успішно функціонують такі організації як Міжнародний консорціум журналістських розслідувань (МКЖР) (International Consortium of Investigative Journalists, n.d.), Проект розслідування організованої злочинності та корупції (ПРОЗК) (Organised Crime and Corruption Reporting Project, n.d.), Філіппінський центр журналістських розслідувань (ФЦЖР) (Philippine Center for Investigative Journalism, n.d.), ProPublica (ProPublica, n.d.) та ін., що входять до складу Глобальної мережі журналістських розслідувань (ГМЖР) (Global Investigative Journalism Network, n.d.), однак

їх зусиль об'єктивно недостатньо для попередження усіх випадків корупції, що залишає корупціонерам «поле для маневрів» та зберігає можливості для подальшого розвитку корупції у світі (Radu, 2016). На нашу думку, створення мережі журналістських розслідувань на національному рівні, зокрема в Україні, допомогло би хоча б частково вирішити зазначену вище проблему. Сьогодні в нашій країні діють чимало незалежних журналістів-розслідувачів та кілька НУО із журналістських розслідувань, деякі з них входять до ГМЖР (мережа «Наші гроші», Миколаївський центр журналістських розслідувань, Рівненське агентство журналістських розслідувань тощо) (Global Investigative Journalism Network, n.d.), однак належної взаємодії між ними не спостерігається. Зокрема, бракує потужних центрів журналістських розслідувань у деяких обласних центрах (зокрема у Чернівецькій області), які займалися би моніторингом ситуації у своєму регіоні. Причиною цього можуть слугувати як відсутність міжнародної та громадської підтримки, так і специфіка окремих регіонів, особливо прикордонних, де корупційних ризиків більше, оскільки активно діють пов'язані з контрабандою злочинні групи. На нашу думку, створення національної мережі повинно розпочатися з налагодження співпраці між розслідувачами корупції та НУО, останні змогли би здійснити аналіз ризиків для викриття корупції в найбільш проблемних регіонах, розробивши рекомендаційний комплекс дій для журналістів задля уникнення ними зайвої небезпеки під час здійснення своєї діяльності, та, можливо, спираючись на власні дослідження, розробити загальну модель мережі журналістських розслідувань для українських реалій.

Наступним важливим моментом становлення вказаної вище мережі є її технічна складова. Хоча, на сьогоднішній день не є проблемою налагодження комунікації та обміну даними між розслідувачами корупції через сучасні месенджери (Telegram, WhatsApp, Facebook Messenger та інші), електронні пошти, мобільний зв'язок тощо, однак питання щодо надійності їх використання залишається актуальним, адже сучасний злочинний світ також не стоїть на місці та активно використовує новітні технології для здійснення протизаконних діянь, через що потребується активне залучення представників ІТ-сфери для забезпечення захисту каналів обміну інформації між учасниками мережі, включно із їх персональними даними. Можливо, для цього знадобиться створення окремої захищеної онлайн-платформи. Без

усього цього корупціонери та злочинці зможуть відслідковувати потік інформації та відповідно перешкоджатимуть роботі мережі, внаслідок чого сама її концепція зазнає краху.

Додатково для підтримки ефективності та професіоналізму мережі, було би корисним впровадження внутрішньої системи звітування, через яку її учасники зможуть повідомляти про результати виконаної роботи; зазначати ризики та труднощі, із якими вони стикаються під час своєї професійної діяльності тощо. На наш погляд, це дозволить зберігати авторитет мережі для громадськості через відсіювання неефективних журналістів-розслідувачів, а також сформувати принципи внутрішньої взаємодопомоги, згуртованості, усвідомлення заняття спільною справою та відповідальності за свої дії.

Публікувати та поширювати матеріали розслідувань учасники національної мережі можуть у соціальних мережах та на платформах відеохостингу, однак їх можуть спіткати блокування з боку тих, кому таке висвітлення інформації нестиме пряму загрозу, що зі свого боку підриватиме ефективність мережі та довіру до неї. Тим не менше, учасники мережі зобов'язані подавати свої розслідування максимально цілісно та якісно, адже повнота інформації створюватиме приголомшливий ефект на громадян, що продукуватиме суспільну довіру не залишаючи шансів корумпованим представникам влади для «контрударів» і маневрування. До того ж, мережа матиме позитивний вплив на вибір громадян під час виборчого процесу, що дозволить формувати більш якісні та ефективні органи влади. Потрібно заохочувати міжнародну взаємодію національної мережі в Україні із зарубіжними колегами, що дозволить на основі сформованих зв'язків розширити можливості вітчизняних журналістів розслідувачів. Тому, створення на національному рівні розгалуженої мережі журналістів-розслідувачів, яка б охоплювала усі регіони України та мала «вихід» на міжнародний рівень закладе важливий компонент/елемент у вітчизняний механізм антикорупційного контролю.

Отже, на сьогоднішній день в Україні ми спостерігаємо чимало проблем, із якими стикаються журналісти-розслідувачі в контексті своєї професійної діяльності й котрі не дозволяють якісно побудувати вітчизняну модель протидії корупції з надійними каналами обміну інформацією. Зокрема, проблеми стосуються як організаційної частини діяльності (труднощі із пошуком та отримання інформації), так і питань особистого захисту й підтримання (наскільки можливо)

безпечних умов праці. Створення вітчизняної мережі журналістів-розслідувачів має стати першим кроком до їх подолання, що також забезпечить своєчасне надходження інформації про корупційні правопорушення з метою їх ефективного попередження та для формування більш ефективного суспільного механізму контролю за корупцією не лише на національному рівні, але й на міжнародному.

References:

1. Camaj, Lindita. 2012. "The Media's Role in Fighting Corruption: Media Effects on Governmental Accountability". *The International Journal of Press/Politics* 18(1): 21-42. DOI: 10.1177/1940161212462741.
2. Cowdock, Ben, and Rachel Davies Teka. 2020. "How UK anti-corruption groups work with journalists to push for change". *The Foreign Policy Centre*. URL: <https://fpc.org.uk/how-uk-anti-corruption-groups-work-with-journalists-to-push-for-change/> (accessed February 13, 2021).
3. Global Investigative Journalism Network. URL: <https://gijn.org/> (accessed February 13, 2021).
4. Gogia, Giorgi. 2016. "Dispatches: Leading Azerbaijani Journalist Freed From Prison". *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/news/2016/05/25/dispatches-leading-azerbaijani-journalist-freed-prison> (accessed April 18, 2021).
5. Henschke, Adam. 2020. "Why Would I Be a Whistleblower?". *Ethics & International Affairs* 34(1): 97-109. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0892679420000143>.
6. International Consortium of Investigative Journalists. URL: <https://www.icij.org/> (accessed February 13, 2021).
7. Mungiu-Pippidi, Alina. 2015. *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316286937.004>.
8. OCCRP. 2020. "OCCRP-Related Lawsuit Settled". URL: <https://www.occrp.org/en/40-press-releases/presss-releases/11496-occrp-related-lawsuit-settled> (accessed April 18, 2021).
9. Organised Crime and Corruption Reporting Project. URL: <https://www.occrp.org/en> (accessed February 13, 2021).
10. Philippine Center for Investigative Journalism. URL: <https://pcij.org/homepage> (accessed February 13, 2021).
11. ProPublica. URL: <https://www.propublica.org/> (accessed February 13, 2021).

12. Radu, Alina. 2020. "Chişinău to London: A story about big money and small information". The Foreign Policy Centre. URL: <https://fpc.org.uk/chisinau-to-london-a-story-about-big-money-and-small-information/> (accessed February 13, 2021).

13. Radu, Paul. 2016. "Follow the money: how open data and investigative journalism can beat corruption". GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays#paul-radu-follow-the-money-how-open-data-and-investigative-journalism-can-beat-corruption> (accessed March 15, 2021).

14. Velikovsky, Dmitry. 2020. "Investigative journalism in today's Russia, and why the UK's stance could actually make a difference". The Foreign Policy Centre. URL: <https://fpc.org.uk/investigative-journalism-in-todays-russia-and-why-the-uks-stance-could-actually-make-a-difference/> (accessed February 13, 2021).